

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ПРОТИ РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

М.О. Торбеев

*аспірант кафедри кримінального права
Інститут імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету*

Постановка проблеми. Дослідження причин та умов злочинів проти радіаційної безпеки є ключовим завданням кримінології в цій сфері. До числа найважливіших передумов злочинної поведінки відносяться особисті, суб'єктивні детермінанти. На перший погляд, їх можна легко встановити, виявити, достатньо лише вивчити індивідуальні особливості винної особи. Хоча, які саме особисті властивості особи злочинця є провідними, основними в його поведінці, в якому ступені на них можливо вплинути ззовні, які притаманні йому у вираженні постійно чи в залежності від настання конкретних умов, ці та інші питання потребують спеціального дослідження та аналізу. Для того, щоб їх вивчити, необхідно дослідити особистість особи того, хто безпосередньо вчиняє такі злочини і тільки на підставі таких висновків можливий об'єктивний аналіз суб'єктивних факторів спеціальної, в даному випадку – радіаційної, злочинності. В кримінологічних якостях людини зосереджується весь негативний вплив різнобічних умов, обставин та ситуацій, в яких вона (людина) перебувала протягом всього життя, починаючи з дитинства (умов проживання, виховання тощо) до самого моменту злочинного прояву. Саме цьому вивченню особи злочинця, що вчиняє відповідні «спеціальні» злочини має суттєве значення для ретроспективного аналізу об'єктивних факторів злочинної поведінки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сучасному етапі в Україні відсутні комплексні дослідження питання визначення причин та умов індивідуальної злочинної поведінки проти радіаційної безпеки, що автоматично виносить його в площину актуальності та ставить перед науковцями завдання у пошуку відповідей на нього. Вагомий внесок та не малий вклад у розробку проблеми і розкритті питання радіаційної безпеки внесли такі вчені, як: В.О. Тихий, О.П. Литвин, А.В. Ліпкан, М.Й. Коржанський, В.О. Навроцький, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, А.А. Тер-Акопов, К.В. Плева, В.П. Малков, А.А. Талевлин, Г.І. Балюк та інші. Однак, незважаючи на науковий інтерес до загальних проблем, пов'язаних із радіаційною безпекою питання особи злочинця та виявлення тих факторів, що безпосередньо впливають на його анти-соціальну поведінку залишаються відкритими, а в теоретичній площині до цієї сфери застосовуються загально розкриті аспекти індивідуальних детермінантів.

В кримінологічній науці найбільшою популярністю користується думка, яка базується на позиції взаємодії особи злочинця з конкретними життєвими обставинами/ситуацією, які склалися до чи саме в момент вчинення злочину.

Єдина загальноприйнята концепція, що пояснює індивідуальну злочинну поведінку в кримінології відсутня, що створює умови для наукового пошуку нових причин та умов злочинного прояву на фоні постійних суспільних процесів. Популярну позицію щодо взаємодії особи злочинця з оточуючим середовищем, як основного механізму злочинної поведінки допустимо підтримати як загально-фонову основу для подальшої більш чіткої деталізації індивідуалізованих умов та причин. Хоча, на значення конкретної життєвої ситуації в генезисі злочинної поведінки не потрібно переоцінювати. Треба розуміти, що конкретна життєва обставина не завжди є об'єктивним збудником та причиною злочину, що підтверджує тезу відносно того, що така ситуація може створювати лише зовнішні рамки розвитку злочинних подій, а дійсний детермінант приховано в інших факторах, які і відіграють більш активну роль у взаємодії з певною життєвою ситуацією. В кримінології також існує й інша позиція, яка визначає первинними причинами індивідуальної злочинної поведінки – негативні соціальні якості особи злочинця чи в антисоціальній мотивації самої поведінки – морально-соціальна деформація особистості. Однак, і даний підхід не є ідеальним з точки зору повноти розкриття даної проблематики. По-перше, негативні соціальні якості особистості так чи інакше впливають ззовні, об'єктивуючись у реальному образі життя особи до вчинення злочину. По-друге, надмірна психологія пояснення будь-якої індивідуальної злочинної поведінки веде до того, що з поля зору випадає головне питання – чому та чи інша особа набуває негативні якості і яким чином їх можна викоренити [1, с. 39-46].

Отже, в індивідуальній злочинній поведінці причинно значущо виявляються як ситуація, так і негативні психологічні деформації особи, що набирають форми суспільної небезпечної особи, а визначальну роль у детермінації конкретного злочину відіграють соціальні фактори [2].

При цьому спільним для обох визначених рівнів причин та умов індивідуальної злочинної поведінки є базовий фон у вигляді «відірваності» особи від суспільства, суспільної середовища в тому чи іншому ступені та вигляді.

Метою статті є дослідження, розгляд, аналіз та характеристика питань, пов'язаних з поняттям «причини та умови індивідуальної злочинної поведінки проти радіаційної безпеки».

Основні результати дослідження. Злочинна поведінка є процес, який розгортається у просторі та часі і який охоплює в собі зовнішні, об'єктивні дії, що створюють склад злочину, а також внутрішні психологічні явища, які сприяють скоєнню самого злочину його суб'єктом.

До загально прийнятих підходів щодо визначення індивідуальних детермінантів здебільшого в практиці відносять поверхові та загальні чинники, такі як, – низький рівень виховання, дисципліни, самоорганізації, хоча дійсними причинами певного діяння слугують більш вкорінена деформація мікроклімату особи, зокрема в конкретному випадку до цього можуть спонукати погана організація праці (як до прикладу в кримінальних діяннях, передбачених статтями 267, 267-1 КК України). Тому в правозастосовному процесі, кримінальному провадженні досить важливо виявляти не поверхові, а глибинні чинники, що не тільки сприяли до вчинення злочину, а й спонукали до нього.

Безпосередні причини конкретних злочинів являються суб'єктивними (по відношенню до конкретної особи), внутрішніми, індивідуальними. Це ті негативні моральні якості особистості, які безпосередньо спричинили й визначили вибір злочинного шляху [3]. Тобто, це ті якості, які виразили суб'єктивну морально-правову деформацію особистості в її свідомості та правилах поведінки (антисоціальна установка) особистості. При цьому важливо пам'ятати, що кожне конкретне діяння обумовлено не однією ізольованою причиною, а сукупністю певного роду таких факторів, які могли діяти в різний час та в різних умовах.

У конкретному злочині та його причинах в більшій мірі, чим це виходить на загальному рівні, проявляється їх взаємозв'язок з особистими особливостями індивіда. Проте, визнаючи індивідуальність кожного злочину та його причин, необхідним залишається виділити ті механізми, які являються єдиними для всіх злочинів [4, с. 126].

Передумовою поведінки людини та джерелом її діяльності є мотивація. Мотивація – це обумовлене потребою збудження визначених нервових структур (функціональних систем), що викликають направлену активність організму [5, с. 103-104].

В юридичній психології, окрім суті мотивації, яка пояснюється головними причинами таким, як користь, помста, заздрість, ревності, неповага до загально визнаних устроїв (хуліганство), сексуальний потяг, окремо виділяється такий збудник протиправних дій, як потреба. На думку С.М. Іншакова, мотивація злочинної поведінки включає в себе такі елементи: потреба, мотив, ціль, вибір шляхів та способів її досягнення, каяття або вибір захисного мотиву [6, с. 20].

Розглядаючи перший рівень причин – рівень особистих якостей особи злочинця, що знаходять свій вихід через визначені психічні деформації (якщо говорити про мотивовані злочинні злочини) та/або вихід через необережність та злочинну халатність (якщо говорити про неумисні злочини) перш за все ми говоримо про внутрішнє ставлення злочинця – мотивацію до своєї поведінки (дії/бездіяльності) на фоні психолого-педагогічних особливостей індивіда. Таку думку висловлює О.М. Джужа стверджуючи, що особа злочинця – це сукупність соціально значимих ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні норм кримінального права [7, с. 203].

Соціальна характеристика причин та умов індивідуальної злочинної поведінки злочинів проти радіаційної безпеки. Аналіз судової практики в Україні беззаперечно доводить, що основний показник злочинів в сфері радіаційної безпеки формується за рахунок Чорнобильської зони безумовного (обов'язкового) відселення. Такий територіальний пріоритет зведений за рахунок злочинів, передбачений ст. 267-1 КК України. Соціальна обумовленість природи злочинця здебільшого обумовлено місцем постійного проживання – суміжні села, селища. Соціальне положення злочинця – чоловік середніх літ з освітою і безробітний. Наявність ознаки чоловічої статі та трудової не зайнятості говорить про те, що причини, що породжують злочинні дії, передбачені зазначеною статтею визначені природною метою чоловіка бути

утриманцем родини за рахунок доступного джерела її забезпечення. Відсутність роботи в сільській місцевості (що є по собі достатнім детермінантом злочинного прояву) спонукає здійснювати заборонений промисел на забороненій для цього території. При цьому, для більшості з них не характерні явно виражені дефекти моральної та правової свідомості, асоціальні вчинки, поведінка. Тобто, центральною обставиною, що спричинює протиправну поведінку є об'єктивні умови загально державного характеру (проблеми безробіття в сільських місцевостях) в яких ці люди опинилися.

Об'єктивний фактор зовнішньої середовища доповнює і суб'єктивний – деформована свідомість на базі нерозуміння всієї шкоди таких вчинків. Злочинці цієї сфери недооцінюють важливість забезпечення радіаційної безпеки. Приховані ризики, які несуть радіаційно забруднені предмети для них є вторинними. Кінцевий намір особи, що здійснив злочин, передбачений ст. 267-1 КК України у формі порушення вимог радіаційної безпеки у вигляді, до прикладу, незаконного видобутку риби з подальшим переміщенням її за межі безумовного (обов'язкового) відселення – це є вільна реалізація здобутку. Тобто, головною метою є користь. Внутрішнє ставлення правопорушника до своєї поведінки не ускладнено тим, що вони реалізують радіаційно забруднений товар пересічним товар, який несе приховану та явно загрозу здоров'ю громадянам.

Слід зазначити, що злочинці взагалі не схильні до морального впливу на них з боку суспільства. Часто люди поводять себе аморально, через те, що не відчують себе суб'єктами скованої ними діяльності [8].

Аналіз цих злочинів оголив істотну проблему, що формує об'єктивні умови до скоєння цього роду злочинів – відсутність належного рівня поінформованості населення щодо ризиків та шкоди, які несе радіація і власно радіаційно забруднені товари/продукти. Належна інформаційна робота має бути в рамках культурного виховання особистості і повинна реалізовуватися централізовано державою. На жаль, маємо істотну прогалину в цьому з боку держави, що підтверджує офіційна судова статистика.

Поняття «екологічна інформація» було визначено Орхуською конвенцією – «Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля», прийняття якої присвячено загальним екологічним проблемам людства та реалізації своїх прав в цій площині [9]. Відповідно до Конвенції, під «екологічною інформацією» слід розуміти будь-яку інформацію в письмовій, аудіовізуальній, електронній або будь-якій іншій матеріальній формі.

Морально-психологічна характеристика умов та причин індивідуальної злочинної поведінки. Психологія злочинців, у тому числі і у сфері злочинів проти радіаційної безпеки, виражається, як на наш погляд, характерною рисою не ускладнювати своє життя на моральні хвилювання за наслідки вчиненого ними кримінального правопорушення. Це правило не стосується до випадкових злочинів, чи злочинів з необережності. Радіаційній злочинності здебільшого притаманні риси умисної протиправної дії з системним характером. Тому, відсутність моральної відповідальності є характерною ознакою цього

виду суб'єкту злочину. В цьому розумінні і є принципова відмінність психології радіаційних злочинців від законослухняних громадян. Така особливість для цього виду злочинів пояснюється ще і тим, що в теперішніх умовах, люди, що заселяють суміжні території до Чорнобильської зони відчуження безумовного (обов'язкового) відселення стали заручниками об'єктивних факторів. Психологічне внутрішнє ставлення в таких випадках пояснюється певним внутрішнім протестом до правил заборони. Також, окремим психологічним феноменом є відношення до зміни об'єктивних умов існування, що пов'язується з встановленням зони відчуження безумовного (обов'язкового) відселення з боку літнього населення, яке ігноруючи правила переселення принципово залишилися в своїх домівках в межах цієї території. Їх ставлення і пояснює спосіб життя, яке в тому числі виражається і тому, що для них нічого не змінилося, не зважаючи на події катастрофи. Для осіб, що змушено пов'язані з такою групою злочинів у цій сфері існує особливість щодо виправдання своїх дій за рахунок об'єктивних факторів, знову ж таки, пояснення на виправдання своїх дій зводяться до відсутності зайнятості населення на селі та пов'язану з цим проблему утримання родин.

Аналіз судових вироків дав можливість визначити і позитивні риси та якості певної групи радіаційної злочинності. До цієї групи відносяться особи, що так чи інакше в силу трудових відносин пов'язані з діяльністю на Чорнобильській АЕС, в забезпеченні відповідних процесів, зокрема на об'єкті «Укриття». Так, проведене дослідження показало, що при вчиненні злочинів, пов'язаних з вивозом за межі зони відчуження безумовного (обов'язкового) відселення матеріальних цінностей (незважаючи на їх радіаційну забрудненість) злочинці, діючи в групі, проявляють особливу кмітливість, злочинну ініціативу та підприємливість. Проте, всі ці якості, направлені на здобуття злочинного результату застосовуються з позицій антисоціальних цінностей, що робить такі злочини ще більш небезпечними для суспільства.

Для всіх описаних груп осіб не притаманні риси агресивності, однак, їх сталою ознакою є повторність і рецидив, що також характеризує відповідну психологічну рису.

Змістовна характеристика мотивації злочинних дій проти радіаційної безпеки. В основі кожної дії лежить його мотив, тобто те внутрішнє ставлення особи до своїх вчинків, поведінки.

Кожна потреба формує певний зміст механізму вчинку, що також дозволяє запобігти злочин, якщо не на початкових стадіях, то і на стадії його виконання до настання негативних наслідків.

Психологічний аналіз генезису видів злочинів проти радіаційної безпеки дозволяє визначити загальний зміст їх мотивів. Серед основних мотивів допустимо виділити наступні:

– матеріальне забезпечення. Ця мотивація може мати різний характер, від прагнення забезпечити поточну потребу в їжі (збиральництво, рибальство, полювання) до побудови постійного способи отримання грошей (забрудненні радіоактивні матеріали, що за своїм характером мають вартісну оцінку: металобрухт, механічні агрегати тощо) («Порушення вимог режиму радіаційної

безпеки» ст.267-1 КК України, «Викрадення, привласнення, вимагання радіоактивних матеріалів» ст.262 КК України);

– підвищення власного соціального положення чи авторитету. Така мотивація притаманна не тільки злочинам досліджуваної групи злочинів проти радіаційної безпеки і може мати місце лише через глобальність негативних наслідків, які за собою несе радіаційний предмет («Напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення» ст.261 КК України, «Погроза вчинити викрадення використання радіоактивних матеріалів» ст.266 КК України). Внутрішнім потягом до такого роду злочину може бути прагнення злочинця до відомості, влади, домінування тощо.

– розвага. Вчинки, за рахунок яких особа реалізує свій потяг до розваги можуть і морально адекватний характер, так і виражатися в аморальній поведінці, пов'язаної з кримінальними ризиками («Порушення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення» ст.414 КК України).

– ухилення від дотримання та/або виконання певних правил. Такий мотив може мати місце за рахунок свідомого ухилення від виконання таких правил. Причини до цього можуть бути різними, однак, із врахуванням аналізу судової практики, в сьогоденні реаліях часто таке ухилення виникає через неможливість забезпечення їх дотримання з підстав незабезпечення матеріальної бази на підприємстві (об'єктивний для особи чинник).

- хуліганське спонукання. Комплексний мотив, що може поєднувати в собі прагнення розваги і потяг до порушення ustalених норм суспільства з явною не повагою до них. Також дана мотивація може корегуватися стійким прагненням до вчинення явно шкідливого для суспільства вчинку («Порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення» ст. 461 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Висновки. Дослідження та аналіз отриманих результатів суті причин та умов індивідуальної злочинної поведінки в сфері злочинів проти радіаційної безпеки дуже важливий як з теоретичної, так і з практичної точки зору. В науковій площині його висновки необхідні тому, що демонструють властивості, притаманні особі, злочинцю, що вчиняє злочин цієї групи з врахуванням впливу оточуючої середовища, в тому числі соціальної середовища оточення людини. Цей взаємозв'язок формує причини та умови, що сприяють вчиненню злочину. В практичній площині результати таких досліджень та їх аналіз важливий з мотивів перш за все детермінації та запобігання, а зважаючи на високий рівень їх латентності, то і для розкриття з встановленням винної особи. Також, однією зі значущих причин є обставина визначення суті індивідуальних причин та умов злочинів дає змогу виправляти потенційних зловмисників, змінюючи їх направленість – профілактика злочинів проти радіаційної безпеки. Проведений аналіз оголив серйозну проблему, що дуже актуальна в цій сфері – це питання щодо непоіформованості населення про причини таких злочинів, про ті ризики, які вони несуть суспільству тощо. Антисоціальна поведінка бере свій початок формування ще з виникнення та поступового внутрішнього конфлікту особи зі стійкими соціальними правилами. Природа

таких протиріч може бути різною, однак, виявлені основні мотиви дають можливість стверджувати, що для зменшення кількості вчинюваних злочинів проти радіаційної безпеки вкрай необхідна системна робота правоохоронних органів з профілактики та роз'яснення несенню, особливо яке постійно проживає на території, суміжній з Чорнобильською зоною відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Номоконов В.А.* Определение и классификация причин конкретных преступлений. Правоведение. – М., 1985. – № 6.
2. Кримінологія. Загальна частина: [курс лекцій] / Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.ukrreferat.com/lib/pravo/kryminologiya_ukr/8.htm
3. *Лейкина Н.С.* Причины конкретного преступления и личность преступника. // Преступность и ее предупреждение. Сборник статей. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1971. – С. 131.
4. *Аванесов Г.А.* Криминология. Прогностика. Управление: [учеб. пособие]. – Горький, 2005. – С. 364.
5. *Еникеев М.И.* Общая и юридическая психология. Краткий курс. – СПб. : Питер, 2005. – С. 320
6. *Инишаков С.М.* Криминология. – М. : Юриспруденция, 2000. – С. 432.
7. Кримінально-виконавче право України: Загальна та Особлива частини): [навч. посіб.] / О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг.ред. О.М. Джужа. – [2-е вид, перероб. та допов.] – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 448.
8. *Гаевая Т. Г.* Проблемы нравственного воспитания ответственности личности. – Вести. Моск. ун-та: Сер. 7. Философия, 1983, № 2. – С. 67.
9. Орхуська конвенція «Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_015

Торбєєв М.О. Причини та умови індивідуальної злочинної поведінки проти радіаційної безпеки

У статті автором здійснено розгляд питань, пов'язаних з виявленням основних причин та умов індивідуальної злочинної поведінки проти радіаційної безпеки.

Ключові слова: радіаційна злочинність, екологічна інформація, мотивація злочинних дій проти радіаційної безпеки.

Торбєєв Н.А. Причини и условия индивидуального преступного поведения против радиационной безопасности

В статье автором рассмотрен ряд вопросов, связанных с выявлением основных причин и условий индивидуального преступного поведения против радиационной безопасности.

Ключевые слова: радиационная преступность, экологическая информация, мотивация преступных действий против радиационной безопасности.

Torbeyev N. The reasons and conditions of individual criminal behavior against radiation safety

In article the author carried out consideration of the questions connected with identification of the main reasons and conditions of individual criminal behavior against radiation safety.

Keywords: *radiation crime, ecological information, motivation of criminal acts against radiation safety.*

Стаття надійшла до редакції 14.03.2015.